

„orpheus / gépeld le jegyzeteidet”

Tolnai Ottó: *szeplőtelen kis gépek csöpp fejedelmi jelvények*
Forum, Újvidék, 2010 (eredeti megjelenés: Híd, 1968/7–8), 62 l.

„A kritikus perspektívákban gondolkodik. A versben megsejt egy utat, amit első pillantásra járhatónak vél, és végigbarangolja ezt a jelentésekkel, képekkel, szimbólumokkal, hasonlatokkal, jelzőkkel rejtjelezett csapást, mígnem végül is eltéved, hiszen a legtöbb járhatónak tűnő út járhatatlan” – kezdi, mintegy mentegetőzve, a maga érzékeny, nyitott, néhol csaknem enigmatikus értelmezéseit-kommentárjait Bányai János egy 1968-as Tolnai-kötet előszavában; és egy 2010-esében is.

S éppen e kritikai és olvasói perspektíva „bemozdulása”, a távlatok módosulása az, amely az ilyesféle újrakiadást a reprint retró-nosztalgiján túl (vagy épp: annak ellenében) igazán izgalmassá teheti.

Különösen annak fényében, hogy Tolnai Ottó – noha csaknem közhely-számba megy költészete életmű-központúságának, átfogó jellegének emlegetése – határozottan elzárkózik az életmű-kiadás gondolata elől. Kimondatlanul is talán azon meggyőződésből, hogy épp a nevezetes „állandó rekapituláció” mindent mozgásban tartó gyakorlata kerülhet veszélybe az ilyesfajta kanonizálódás ércnél maradandóbb szöveg(változat)okat rögzítő gesztusa folytán. A Jelenkor, tíz éve, elutasító választ kapott: maradt a Tolnai-szövegek kusza, szétbogozhatatlan szövevénye; a Budapestről a maguk teljességében alig(ha) hozzáférhető (ex-)jugoszláviai kötetek sokasága, a szövegek indázó utalásrendszere, a motívumok szüntelen reszementizálódása, a történet-elemek újrahaznosítása és újrendezése... Az újraír(ód)ás permanens gyakorlata.

S épp ebből a perspektívából lehet igazán érdekes egy tartalmában és formájában is „szóról szóra”, változatlanul megismételt, mintegy „megerősített”, „rögzített” Tolnai-kötet.

Amely természetesen egészen másképp olvastatja magát ma, mint negyvenegynéhány évvel ezelőtt. Ha úgy tetszik: „az óra / itt találkozik / időnkkel / mint a kietlen palicsi állatkertben / a történelem / a vietnami malacokkal” – akiknek kilétéről, jelentőségéről persze (ma már?) sejtelmünk is alig lehet (hacsak nem a vietnámi háború távoli hírnökeiként szerepelnek a versben). De míg az avantgárd, örökké váratlan képvilág mögül kihullanak, kihullottak az értelmező asszociálást segítő konkrétumok és aktualitások (Bányai glosszái ilyen értelemben legfeljebb múzeumi vitrinek tájékoztató táblácskái lehetnek csupán – a palicsi állatkert vietnami malacainak számunkra megfoghatatlan jelentőségét ő is evidenciaként emlegeti), egy komplett életmű sorakozott föl a kötet háta mögé, amely a Thomka Beáta meghirdette összehasonlító motívumelemzést valóban elsődleges értelmezői megközelítésként követeli ki magának – s amely a *szeplőtelen*-kötet ezernyi képét képes így újrendezni, kimozdítani.

Hiszen a felütésben említett kiszakított nyelv, amely Bányai glosszája szerint a „kérődzött / zöld golyóbis”-versek ironikus átnyújtásának tálcája csupán, az

árvacsáth vagy a *Balkáni babér* fénytörésében az agresszivitással szemben el(nem)némuló költészet képe lesz, lehet. Többek közt. S ki győzné összeszedni, hány alvilágot járt meg azóta Tolnai Orpheusza? A palicsi állatkert, a vér, a rózsza, a klorofill, a tojás, a harangnyelv, az injekciós tű, a gipsz egy végtelenül folytatható sor véletlenszerűen ideidézett példái csupán, hogy érzékeltessük: Tolnai „magánmitológijának” (egy-egy) elemei ott vannak már a kezdeteknél – hogy azután megállás nélkül alakuljanak, értelmeződjenek.

Véleményem szerint nem annyira 68, az avantgárd vagy az „irodalmi élet” alakulásának tagadhatatlan párhuzamai adják tehát a *szeplőtelen gépek* újrakiadásának aktualitását, mint inkább az újraírásnak ez a mélységesen tolnais gesztusa, amely az ugyanazt is képes nem-önazonosként felmutatni egy örök mozgásban tartott írói univerzumban. Mintha a 68-ban még kihagyhatatlan „angazsáltság” helyeződött volna át az „irodalmi élet” (elsivatagosodó) teréből – az irodalom terébe. Tolnai nem archiválni óhajtja életművének egy korábbi szakaszát, összehasonlítható annak jelenlegi állapotával, hanem az életmű fényében kimozdítani, újramondani, újra (másképp) jelentéstelivé tölteni egy korai kötetét – ezért is tartom feleslegesnek, szervesetlennek, sőt kimondottan zavarónak a *szeplőtelen kis gépek...* új kiadása mögé illesztett „mai” Bányai-recenziót.

Ahogy a kötet bevezető tanulmánya is kissé feleslegesnek hat ma már (Umberto Eco „nyitott mű”-teóriájának ismertetése nem sok újat ad hozzá az olvasó versélményéhez), noha a Bányai-írást olvasva az életmű és annak értékelése páratlanul egységes egészként jelenik meg a szemünk előtt: a lefordíthatatlan „érzelmi logika és értelmi önkény”, az asszociativitás, az objektív korreláció, a tárgyiasság ma is a Tolnai-poétika (elemzőinek) kulcsszavai. Mindezek a felfedezések mégis inkább az irodalomtörténet hivatalos-komoly keretein belül szituálják a kötetet – miközben annak versei és Bányaitól származó, a tanulmányokkal ellentétben nagyon is élő kommentárjai, köszönik, ma is érvényes irodalomként állnak helyt magukért.

„És itt kiköt a vers: megtett egy utat a kijelölt síkon. A telítettségtől borzongani lehet és lerészegedni az ürességtől, de nyomot hagy. Pörkölnek a fénylő pontok.” A Bányai-glosszák – a verseket kísérő keleti és nyugati metszetekkel, azonosíthatatlan eredetű és jelentésű, sokszor oly nyugtalanító ábrákkal, fotókkal, képecskékkel együtt – olyanmódon szerves részét képezik a kötetnek, hogy az olvasó már-már elgondolkodik: valóban egyszerű művet olvas-e. A kommentárok metaforizáltsága, lezáratlansága, asszociativitása ugyanis véletlenül sem szorítja bele a befogadót valamiféle kész, komplex értelmezés kényszerzubbonyába. Vázlatos ábrákkal a verseket kísérő képanyagra rímelnék, és szellemes, de kizárólagos érvényre nem törekvő, gyakran alig kifejtett észrevételeikkel maguk is a további versértelmező asszociáció ugródeszkájaként kínálkoznak. Csupán? Inkább csak összhangban Bányai hitvallásával, mely szerint „a kritikus sohasem beszélhet a teljesség igényével: mindig tudnia kell, hogy kevesebbet mond, mint amennyit mondania kellene. Ezért tartom azt, hogy legjobb egy-egy részletre koncentrálni a figyelmet, meghagyva a versnek azt a lehetőségét, hogy a teljességet megőrizze.”

A vers pedig – őrszi. A *szeplőtelen kis gépek* újabb (vagyis hát régebbi) példája annak, hogy Tolnai asszociatív, körkörösén visszatérő építkezése nemcsak az egyes versek, de a verseskötetek koherenciájának is legfőbb biztosítója: ezúttal is nagyon erős képek rendszere köti egymáshoz a kötet „betűkkel számozott” verseit. Vödör, szivattyú, hinta (Bányai által is megrajzolt) föl-le mozgása, orpheuszi útja adja a kötet függőleges tengelyét; s a madarak megrendítően groteszk letartóztatása („az őrsze azonnal / telefonhívást kap / megmotozni / a papagájt / a fekete hattyút / a szabadon császarkáló pávát [...] a madarak / falnak fordulva / égnék emelt béna szárnyakkal”) teremti meg az összefüggést a sokat emlegetett Ararát és a palicsi állatkert vissza-visszatérő motívuma között: hiszen nem más ez, mint Noé állatsegreglete – rács mögött. A vízszintes tengelyt pedig mintha a falvédő tartóléce alkotná, a tapétaminta, „s ez aztán megismételve százszor” – hisz mindez lehet akár önreflexív-önelemző megállapítás is; vagy kultúrkritikai (mondjuk, Andy Warhol-os, ha már hatvanas évek); vagy másmilyen. Egy bizonyos: a két vonal metszéspontja – a puska távcsövének hajszálvékony, rémisztően sokértelmű, brutálisan egyértelmű keresztje.

S mindezek után már csak a fekete „in memoriam” négyesögek koporsóinak hallgatása marad – a politika dátum-pontosságú aktualitásának és a halál végérvényes időtlenségének metszéspontján: a csend. „Meghal a vers, ha eltűnnek belőle a szavak. A szavak színéből újra megszületik a vers.” Orpheusz túl sűrűn gépelt, egymást újra- és újra- és újraíró: *ezért* olvashatatlan jegyzetei. Hiszen „a végén sosem mondhat tanulságot az ember”.

Kipke Ágnes